

T6. EL RACIONALISME MODERN I LA FILOSOFIA DE DESCARTES

Descartes, a la primera meitat del segle XVII, ocuparà el buit que havia deixat vacant el sistema de pensament present a l'època medieval, la filosofia escolàstica. Amb ell s'inaugura la filosofia moderna i el racionalisme, basat en el subjecte. El racionalisme, junt amb l'empirisme, el segon corrent filosòfic de l'època i que es dona bàsicament a les illes Britàniques, constituïran el que avui coneixem com la filosofia moderna.

1. REACCIONS: RACIONALISME I EMPIRISME

La filosofia moderna volia aconseguir que les seves recerques abandonessin la controvèrsia i les discussions inacabables i aconseguissin una seguretat matemàtica com la que proporcionava el mètode científic per les ciències. Calia, doncs, una garantia externa i superior. El racionalisme, iniciat per René Descartes, i l'empirisme, liderat per Thomas Hobbes, van tractar d'assolir aquests objectius. Tots dos defensaven la importància del mètode matemàtic i de l'observació, és a dir, de la raó i de la experiència. Tot i així tenien diferències:

- **RACIONALISTES:** creien que l'última paraula la té la raó, la qual considera font i origen del coneixement. Van buscar una fomentació metafísica de la ciència. Els coneixements vàlids i veritables, clars i diferents, procedeixen de la raó, no dels sentits. Prenen com model de saber el sistema deductiu de la matemàtica, en el qual tot coneixement s'infereix de principis o idees primeres.
- **EMPIRISTES:** creien que l'última paraula la té l'experiència, que és origen i límit de tot el que és possible conèixer. Es van centrar en l'anàlisi del coneixement en relació amb l'experiència. Es recolza en el mètode inductiu i consideren que la raó sense dades empíriques no té valor.

2. EL PENSAMENT CARTESIÀ

René Descartes (1596-1650) va estudiar al col·legi jesuïta de La Flèche, on va rebre una formació humanística i científica sòlida dins de la tradició escolàstica. Entre les seves obres més importants, destaquen el *Discurs del mètode* (1637) i les *Meditacions metafísiques* (1641), on Descartes exposa de forma sistemàtica els seus principis ontològics.

Amb la filosofia moderna s'inicià, també, un nou enfocament gnoseològic. Descartes defensava que, abans de respondre qualsevol pregunta, calia investigar el procés i les facultats amb les quals s'elabora la resposta. El tema central de les seves obres serà la constitució del coneixements, les seves possibilitats i límits. Davant el descrèdit de la filosofia escolàstica, la filosofia cartesiana pretenia restablir l'edifici del saber sobre unes bases sòlides i fermes. Per això havia de definir-se un nou criteri de veritat i trobar un nou mètode que aconseguís deixar de banda els arguments dels més escèptics. Descartes, conscient d'aquesta amenaça, va concloure que només sent radicalment escèptic es podia superar l'escèpticisme. Va posar en pràctica, doncs, el dubte universal escèptic per tal d'arribar a una veritat totalment certa i indubtable.

2.1 LA RAÓ, UN NOU CRITERI DE VERITAT

Descartes considerava que calia començar de nou i construir una nova filosofia amb uns fonaments més sòlids i segurs, indubtables. Per això era necessari un criteri de veritat que permetés separar els coneixements vertaders d'aquells falsos o versemblants. Les matemàtiques, gràcies a "la certesa i l'evidència de les seves raons", brinden el model a partir del qual es pot obtenir el criteri de veritat i el mètode racional amb què es pot construir el coneixement. És per això, que Descartes no distingeix entre coneixement científic i filosòfic, ja que ambdós es basen en la raó, el pensament racional. El coneixement és un sistema estructurat de veritats lògicament connectades i el veritable és el tot coherent, l'explicació global de la realitat.

2.2 EL MÈTODE CARTESIÀ

Per Descartes el mètode és essencial pel descobriment de la veritat, és garantia d'aquesta i el camí que porta al coneixement en tots els camps del saber. Quan la ment s'aplica metòdicament a la investigació dels problemes que estan al seu abast, necessàriament tindrà èxit i arribarà a la solució. L'exacte compliment de les regles del mètode assegura la consecució del coneixement vertader, de manera que ningú no prendrà com a vertader el que és fals.

- **INTUÏCIÓ:** visió intel·lectual per la qual la ment comprèn una qüestió sense el mínim dubte, ja que es fonamenta en si mateixa i no depèn de cap altre coneixement. La intuïció d'una proposició certifica la veritat d'allò intuït.
- **DEDUCCIÓ:** coneixement inferit d'un altre i que fomenta en aquest la seva veritat. És a dir, per la deducció entenem tot allò que es conclou necessàriament d'altres coses conegudes amb certesa.

La intuïció és necessàriament en la deducció, ja que la veritat de la conclusió depèn de la de les premisses, conegudes a través de la intuïció.

2.2.1 LES REGLES DEL MÈTODE

La primera regla formula el criteri de certesa i adverteix dels errors o perjudicis que cal evitar. La resta persegueixen obtenir aquests coneixements clars i distints.

1. **EVIDÈNCIA:** l'evidència és regla de veritat. Una proposició evident, clara i distinta, és vertadera. Per a que una idea sigui clara ha de ser directa i òbvia. Una idea distinta s'ha de poder distingir de les altres. No cal acceptar res com a vertader sense total claredat, cal evitar la precipitació i la prevenció.
2. **ANÀLISI:** cal descompondre els problemes en els seus elements més simples, els quals podran ser coneguts indubtablement per la intuïció.
3. **SÍNTESI:** cal construir els pensaments dels més senzills als més complexos. A partir dels elements més simples, coneguts intuïtivament, la ment dedueix els restants amb certesa ja que cada pas està garantit per una operació mental clara i distinta.

4. **ENUMERACIÓ:** es recomana fer recomptes complets, per assegurar que l'anàlisi és completa, i revisions generals, per controlar la correcció de la síntesi, per estar segurs de no ometre res. És a dir, cal repassar l'aplicació de les regles anteriors.

2.3 EL DUBTE METÒDIC I LA PRIMERA VERITAT

Per assegurar-se que el mètode és aplicable a àmbits diferents de les matemàtiques busca coneixements indubtables com l'àlgebra. Prèviament, considera necessari dubtar d'allò mínimament qüestionable, rebutjar com a fals tot allò que provoqui el menor dubte:

- * **SENTITS:** cal dubtar d'ells per què sovint ens enganyen i, segons Descartes, no hi ha res que sigui tal com ens ho fan imaginar.
- * **CONFUSIÓ SOMNI/VIGÍLIA:** no podem distingir si somiem o estem desperts ja que podem tenir els mateixos pensaments en tots dos estats i, per tant, cap és veritable. Descartes va decidir, doncs, que els pensaments eren igual de veritables que les il·lusions dels nostres somnis. Això, però, no afecta la certesa de les matemàtiques.
- * **HIPÒTESI DEL GENI MALIGNE:** també podem dubtar de la nostra pròpia raó i, potser, les veritats matemàtiques no són tan fermes ja que es podria pensar, com a hipòtesi, que un "geni maligne", astut, enganyós i poderós, utilitza el seu enginy per enganyar-nos. Descartes, llavors, dubta i considera fals tot allò que tradicionalment creia vertader.

El dubte cartesià és un dubte metòdic ja que és un pas preliminar i necessari per aconseguir el coneixement. També és un dubte hiperbòlic ja que s'aplica a tot allò del què es pugui dubtar raonablement. Finalment, és un dubte provisional per què es proposa examinar tots els coneixements per avaluar la seva veritat.

En aquest punt, Descartes es va adonar que per dubtar de tot calia alguna cosa que dubtés, per tant, que existís. Així, doncs, va determinar que "penso, per tant existeixo" o "cogito, ergo sum". Aquest argument, ferm i segur, seria a partir del qual reconstruiria tota la filosofia. Es pot dubtar del contingut del pensament, però no de l'existència d'aquest. Aquesta primera veritat pren com a criteri de veritat l'evidència.

2.4 LES TRES SUBSTÀNCIES

Aplicant el mètode, Descartes va arribar a distingir les tres substàncies que componen la totalitat del que és real: **el jo pensant, Déu i el món** o *res cogitans, res infinita i res extensa*.

JO PENSANT o RES COGITANS

Gràcies al dubte metòdic hem pogut afirmar l'existència d'una substància que pensa, un jo pensant, un res cogitans, una ànima. Tot i així, seguim dubtant de l'existència del nostre propi cos i d'allò que ens envolta perquè els percebem a través dels sentits, que no són fiables, a diferència de l'existència dels meus pensaments o idees, de la nostra subjectivitat (conjunt de pensaments, idees... que flueixen en el meu jo). Ara bé, no tenim la seguretat que aquestes representacions subjectives es corresponguin amb el

món exterior. Descartes ha de trobar, doncs, la manera de distingir les idees veritables, com conèixer si hi ha coses objectives i com són aquestes coses. És aquí on sorgeix la classificació entre les diferents idees:

- * **ADVENTÍCIES O ADQUIRIDES:** provenen de fora, de l'experiència sensible, de la nostra percepció del món o de l'ensenyament. Poden resultar errònies, ja que sovint tenim diferents idees sobre un mateix objecte.
- * **FACTÍCIES O ARTIFICIALS:** les inventem o fabriquem arbitràriament nosaltres mateixos. Ex: sirena.
- * **INNATES O NATURALS:** emergeixen de la pròpia facultat de pensar. Són idees captades per la nostra ment i acceptades necessàriament. La idea de Déu és la més eminent.

DÉU o RES INFINITA

Descartes considera que el jo pensant no és perfecte, però, sí posseeix la idea innata de perfecció. Aquesta no pot venir de nosaltres, éssers imperfectes, ha d'haver estat una realitat divina la que l'ha fet sorgir en la nostra ment. Si som conscients de la nostra imperfecció és per la consciència que tenim de l'existència d'una naturalesa perfecta, Déu, i ens hi comparem. Déu és, doncs, la realitat que permet superar la meua subjectivitat. Ara ja sé que fora del meu jo hi ha una altra realitat, un ésser que no pot permetre que les meves idees clares i distintes siguin un engany. Déu és, doncs, garantia del coneixement. En els seus arguments a favor de la seva existència, Descartes incorpora l'antic argument de St. Anselm. Així com la idea de triangle és inseparable de les seves propietats, l'essència de Déu és inseparable de la seva característica essencial, la seva existència. A aquest ésser perfecte no li pot faltar una perfecció com l'existència.

EL MÓN o RES EXTENSA

Descartes afirma l'existència del jo pensant gràcies al dubte permanent. Al seu torn, la primera substància descobreix l'ésser perfecte, Déu, gràcies al qual en podem descobrir la tercera substància, el món exterior, allò que ens envolta. Les impressions sensibles, les idees adventícies, no proven la realitat d'aquelles coses, Déu ho fa. Descartes comença constatant que tenim sensacions que creiem estan causades en objectes exteriors al jo pensant, alhora, també suposa que aquestes sensacions no són productes de la meua imaginació, ni creació de Déu. Tot i així, pensa que com que Déu és bondadós i veraç no pot permetre que ens equivoquem en una qüestió tant important, per tant, les coses materials existeixen. La certesa de l'existència de Déu assegura que les percepcions sensibles tenen una causa objectiva i, per tant, que les coses materials i les altres substàncies pensants també existeixen. Novament, Déu és garantia de la validesa del criteri de veritat (allò evident és vertader) i no pot portar-nos a engany.

Respecte el món material, Descartes considera que la seva única característica essencial és l'extensió. El món és matèria extensa i moviment. Tot allò que la conforma no és res més que un mecanisme, un conjunt de peces articulades i extenses que fabriquen moviment. Cal ressaltar que la res cogitans i la res extensa pertanyen a ordres diferents. Per poder resoldre com es relacionen entre elles, doncs, Descartes va recórrer a la glàndula pineal, on, segons ell, s'allotja l'ànima i des d'on es connecta amb el cos per modificar-ne els moviments.

2.5 ELS LÍMITS DEL CONEIXEMENT: EL MÓN COM A REPRESENTACIÓ

Ara que ja hem establert noves bases del saber, cal aclarir la desconfiança cap als sentits. Descartes distingeix les qualitats de la res extensa entre:

- * **PRIMÀRIES:** són conegudes per la raó i quantificables, poden ser demostrades clara i distintament. Per tant, Déu garanteix que pertany a les coses, que són objectives. S'inclouen la magnitud, la figura, el nombre, la situació, la duració i el moviment.
- * **SECUNDÀRIES:** les coneixem a través del sentit, pel qual no en posseïm cap certesa, i són qualitatives, no quantificables. No podem afirmar que pertanyin a les coses, sinó que són subjectives. Són els colors, les olors, els sons...

Descartes és el primer en dubtar que el nostre coneixement de la realitat sigui una còpia fidel i idèntica del que són les coses. Aquesta idea de correspondència es correspon amb una concepció que s'anomena realisme gnoseològic. A partir de Descartes s'introdueix la idea del món com a representació, el nostre coneixement és una representació mental de la realitat. Partim, llavors, d'una única evidència: tenim idees en la ment i d'aquestes només les qualitats primàries reflecteixen fidelment la realitat.

2.6 EL PROBLEMA DE L'ÉSSER HUMÀ I LA MORAL

Per Descartes, la realitat és substància que continua tenint el sentit d'allò que roman (substrat) encara que canviïn els accidents que fan que una cosa sigui el que és (essència). Segons ell l'essència designa una realitat que no necessita de cap altra per existir. Si apliquem aquesta definició, de les 3 substàncies que ell descriu, només Déu és essència. És l'únic ésser l'essència de la qual implica la pròpia existència. Les altres dues només poden ser substàncies per analogia, ja que requereixen Déu per existir, crear-se i conservar-se. És important ressaltar aquesta idea d'independència per què, Descartes defensarà un món físic regit pel mecanisme i el determinisme, alhora que volia mantenir la possibilitat de la llibertat en l'acció humana. Així, pretenia salvar el pensament del determinisme mecanicista, pel que va establir, també, la independència mútua d'aquestes dues realitats subjectes a diferents dinàmiques (determinisme/llibertat).

2.6.1 EL DUALISME ANTROPOLÒGIC CARTESIÀ

Per Descartes, l'ésser humà està compost de cos (*res extensa*) i ànima (*res cogitans*). La seva concepció de l'ànima, però, no segueix la tradició que l'entenia com el principi vital o del moviment. Cos i ànima són mútuament independents i això permet afirmar que l'ànima no està determinada per les lleis mecàniques i que pot existir de forma independent al cos (immortalitat). Descartes proposa una solució al problema de la interacció entre ambdues substàncies; cal explicar com puc moure el cos de manera voluntària i, alhora, com la meua ànima pot ser afectada pels canvis i les necessitats que es produeixen en el meu cos. Descartes afirma que l'ànima és en totes les parts del cos, però hi ha un lloc al cervell en el qual interactuen ambdues substàncies: la glàndula pineal. En aquesta hi ha un fluid tènue, que flueix a través dels nervis i serveix per traslladar la informació des d'aquesta fins a la resta del cos i viceversa.

2.6.2 LA MORAL PROVISIONAL CARTESIANA

Descartes adverteix que l'aplicació del dubte metòdic només s'ha d'aplicar al terreny del pensament. En el terreny de l'acció, de la vida pràctica, ens proposa les regles de la «moral provisional» que ha de servir per guiar les nostres accions mentre no es puguin restablir les veritats i elaborar una nova moral racional.

És una moral provisional, però en el seu sentit literal també significa una moral de «provisió», que ens proveeix o proporciona un conjunt de normes de caràcter pràctic per evitar la indecisió (quedar-nos paralizats davant del dubte) i possibilitar un mode de vida el més feliç possible. La moral es regeix per:

- **CONFORMISME SOCIAL:** Acceptar les lleis i els costums del teu país, així com de la religió en què t'han educat.
- **MODERACIÓ:** Seguir les opinions més moderades comunament acceptades en la pràctica de les persones més sensates.
- **ACOMODAR-SE** al fer de les persones d'on visqui en cada moment («allà on vagis, fes el què vegis»).

